

**“SHARQ-U G‘ARB RENESSANS ADABIYOTI:
NAVOIY VA SHEKSPIR”**

**mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya
materiallari**

2022 yil, 22-iyun

**Articles of international scientific-theoretical
conference on
“EAST-WEST RENAISSANCE LITERATURE:
NAVOI AND SHAKESPEARE”
June 22, 2022**

TOSHKENT - 2022

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI
O'ZBEK FILOLOGIYASI FAKULTETI
JAHON ADABIYOTI VA UNIVERSAL ADABIYOTSHUNOSLIK KAFEDRASI

**“SHARQ-U G‘ARB RENESSANS ADABIYOTI:
NAVOIY VA SHEKSPIR”**

*mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya
materiallari
2022- yil, 22-iyun*

MINISTRY OF HIGHER AND SECONDARY SPECIAL EDUCATION
OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN
ALISHER NAVOI TASHKENT STATE UNIVERSITY OF UZBEK LANGUAGE AND
LITERATURE
FACULTY OF UZBEK PHILOLOGY
DEPARTMENT OF WORLD LITERATURE AND UNIVERSAL
LITERARY STUDIES

Articles of international scientific-theoretical conference on
**“EAST-WEST RENAISSANCE LITERATURE:
NAVOI AND SHAKESPEARE”**
June 22, 2022

TOSHKENT – 2022

<i>Dildora Aliqulova. "O'TKAN KUNLAR" ROMANIDA SHARQONA SYUJET</i>	418
<i>Gulmira Absalamova. SHARQ VA G'ARB MUTAFAKKIRLARI IJODIDA TARBIYA MASALASI.....</i>	423
<i>Nodir Rahmatullayev. NAZAR ESHONQULNING "TAQIQ MEVASI" ROMANIDAGI G'ARB MIFOLOGIZMLARI TAHLILI.....</i>	434
<i>Elmira Djurakulova. SHOYIM BO'TAEVNING "SHOX" ROMANIDA POETIK MAHORAT MASALASI.....</i>	442
<i>O'g'iloy Mavlonova. KINOYADA ZOOSEMIZMLARDAN FOYDALANISH MAHORATI.....</i>	450
<i>Bekzod Qarshiyev. "LOLAZOR" ROMANIDA MAG'RIB NASRI UNSURLARI</i>	454
<i>Nodira Mansurova. MAGIK REALIZM HAQIDA</i>	458
<i>Nasiba Norova. SHEKSPIRNING "MAKBET" TRAGEDIYAYSIDAGI MIFOLOGIK OBRAZLAR.....</i>	463
<i>Oybarchin Abdulhakimova. DANTE VA ABDULLA ORIF</i>	469
<i>Elbek Avezov. O. GENRI HIKOYALARI.....</i>	476
<i>Lolaxon Qo'ziyeva. DRAMATIK ASARLAR TARJIMASINING MATBUOT VARIANTI.....</i>	480

4-SHO'BA. SHARQ VA G'ARB ADABIYOTI QIYOSIY ADABIYOTSHUNOSLIK KONTEKSTIDA

<i>Bahodir Xoliqov. SHARQ VA G'ARB DETEKTIVI: PYUZO, TOHIR MALIK.....</i>	489
<i>Ilhom Aslonov. "BOBURNOMA"DA MUALLIF OBRAZI</i>	497
<i>Kandilat Yusupova. "UMMONDAGI OROLLAR" ROMANIDA BOSH OBRAZ PSIXOLOGIYASINING QIYOSIY TAHLILI.....</i>	505
<i>Shahnoza Rahmonova. "SADDI ISKANDARIY" DOSTONIDA RITMIK URG'UNING O'RNI</i>	516
<i>Nilufar Dilmurodova. ASAD DILMUROD TARIXIY NASRIDA SHARQ MUTAFAKKIRLARI OBRAZI</i>	521
<i>Mahmadiyor Asadov. "YOLG'IZLIK MOTIVI"NING POETIK TALQINI.....</i>	530
<i>Azamat Xayrullayev. SHARQ HIKOYATLARIDA "YOLG'ON" MOTIVI</i>	538
<i>Mahfuzaxon Xomidova. NAVOIYDA INTERTEKSTUALLIK VA UNING MANBALARI</i>	542

*Ойбарчин АБДУЛҲАКИМОВА,
таянч докторант
(ТошДЎТАУ, Ўзбекистон)*

ДАНТЕ ВА АБДУЛЛА ОРИФ

Аннотация. Мақолада Абдулла Орипов адабий-эстетик тафаккури тақомилда жаҳон адабиётининг ўрни масаласи тадқиқ қилинган. Данте Алигьерининг “Илоҳий комедия” ва Абдулла Ориповнинг “Жаннатга йўл” асарларининг қиёсий таҳлили асосида назарий хулосалар чиқарилган. Асарлардаги қўлланган рамз ва тимсоллар моҳияти, поэтик талқин, муаллифлар бадий нияти ва ижодий услуб нуқтаи назаридан бу икки асар бир-биридан кескин фарқ қилиши далилланган.

Annotation. The article examines the role of world literature in the development of Abdulla Aripov's literary and aesthetic thinking. Theoretical conclusions are drawn on the basis of a comparative analysis of Dante Alighieri's “Ilohiy komediya” and Abdulla Aripov's “Jannatga yo'l”. These two works have proved to be very different from each other in terms of the nature of the symbols and emblems used in the works, the poetic interpretation, the artistic intent of the authors and the creative style.

Таянч сўзлар: поэтик тасвир, шеър, адабий-эстетик ҳодиса, рамз, ижодий услуб, бадий ният, образ, бадийят, поэтик ифода, илмий таҳлил.

Keywords: poetic image, poem, literary-aesthetic phenomenon, symbol, creative style, artistic intention, image, art, poetic expression, scientific analysis.

Дунё адабиётида шундай ҳодисалар бўладики, баъзан бошқа-бошқа миллатларга мансуб буюк ижодкорлар бир-биридан беҳабар ҳолда ўзаро ўхшаш мавзуларда асарлар яратади. Энг қизиғи, бунда мавзунинг ўзаро яқин экани ҳар икки асарнинг оригиналлигига заррача бўлсин халакит бера олмайди. Ҳеч бир жихатдан улар бир-бирини такрорламайди. Бунинг сабаблари, бизнингча, қуйидагилардир: 1) ҳар бир ижодкор услубининг ўзига хослиги; 2) мавзуга ёндашув мезонларининг фаркланиши; 3) поэтик тасвирдаги индивидуаллик. Ушбу адабий-эстетик ҳодисанинг яна бошқа тури – бир ижодкорнинг иккинчисидан таъсирланиши натижасида ҳам мутлақ мукамал, оригинал асарлар дунёга келиши мумкин. Бундай асарларни қиёсий ўрганиш бадий адабиёт сирларини, шунингдек, ижодкор руҳиятини англашда алоҳида аҳамиятга эга.

Оврўпо Уйғониш адабиётининг асосчиси Данте Алигьерининг “Илоҳий комедия” ва ўзбек шоири Абдулла Ориповнинг “Жаннатга йўл” драматик дostonлари худди шундай асарлар сирасига киради. Аммо бу икки асар аро умумий ва хусусий жиҳатларнинг майдонга келиш жараёнлари тамомила ўзгача қонуниятлар маҳсулики, мақолада имкон қадар шу масалага диққат қаратишга уринамиз.

Бу асарлар муаллифлари инсон руҳиятини қанчалик теран очиб бергани мутахассисларга маълум. Улкан адибларнинг, улуғ шоирларнинг, катта истеъдод эгалари нигоҳининг нақадар ўткирлиги жамиятдаги ҳодисаларни бадний асарга кўчирганда улар замиридаги яширин ҳақиқатларни қанчалик нозик ҳис этиши, бу воқеаларни синчиклаб таҳлил қила билиши, улардан бадний умумлашмалар чиқара олиши билан ҳам белгиланади. Бу икки асарни ўзаро қиёсий ўрганиш ана шу жиҳатдан ҳам зарур.

“Илоҳий комедия” Данте Алигьери ижод этган асарларнинг бадний ва ғоявий жиҳатдан энг юксаги ҳисобланади. Шоир бу асарини дастлаб “Комедия” деб атаган. Асар таржимони Абдулла Ориповнинг ёзишича: “...бу асар воқеалари кўринишдан “нариги дунё”да кечса ҳам, унинг марказида ҳақиқат ахтарган жафокаш инсон, иқболи нигун дохий санъаткор образи трибди. Шунинг учун бўлса керак, бу асарни “Дантенома” деб ҳам аташади. “Илоҳий комедия” ёзилган даврларда, комедия ҳозиргидек кулги аралаш сахна асарини эмас, балки умуман бадний шакли, хусусан, йирик шеърый лавҳаларни ҳам англатган. Кейинги асрлардагина Бокаччо уни қайта нашрга тайёрлаётиб, “Илоҳий комедия” деб атаган”. Бундай номланишига сабаб, асарнинг бадний жиҳатдан мукамаллиги; инсонни ҳаёт ва ўлим, яъни охират ҳақида фикр юритишга ундашидир. Асар “Дўзах”, “Аросат”, ва “Жаннат” деб номланган уч қисмдан иборат. Ҳар бир қисм 33 та кўшиқдан ташкил топган. Биринчи қисмдаги дебеча билан умумий 100 кўшиқдан иборат. Унда муаллифнинг устози Вергилий кўмагида охиратга қилган саёҳати тасвирланади. Дантенинг бундай асар яратишига сабаб муҳаббати бўлмиш Беатриченинг барвақт ўлиmidир. Бу йўқотишдан у қаттиқ таъсирланади, шундан сўнг ҳаёт ва ўлим тўғрисида фалсафий фикр юрита бошлайди ва “Илоҳий комедия” асарини дунёга келтиради.

“Илоҳий комедия”даги сингари “Жаннатга йўл” дostonида ҳам воқеа-ҳодисалар охиратда содир бўлади. Ўзбекистон Қаҳрамони Абдулла Орипов билан суҳбатда “Илоҳий комедия” қачон таржима

килингани ва “Жаннатга йўл”нинг ёзилиш санаси билан қизиққандик. Устоз шоир бу ижодий жараён деярли бир вақтда содир бўлганини айтган. “Жаннатга йўл”ни ёзишда “Илоҳий комедия”дан таъсирланганмисиз?” – деган саволга эса, ижодкор: “Илоҳий комедия” шундай буюк асарки, ундан таъсирланмаслик мумкин эмас” – деб жавоб берганди. Шунинг баробарида, муаллиф “Жаннатга йўл”ни ёзишда муборак бир ҳадисдан таъсирлангани ҳақида сўзлаб берган. Бу ҳадис мазмунига кўра, охиратдаги ҳисоб-китоб вақтида инсонга ота-онаси ҳам, бошқа қариндошлари ҳам ёрдам бера олмаслиги, фақат ҳақиқий дўстгина унинг оғирини енгил қилиши мумкинлиги зикр этилган экан. Бундан “Жаннатга йўл”нинг асосий гоёси ана шу муборак ҳадис таъсирида туғилгани маълум бўлади.

“Илоҳий комедия” Европа адабиётига хос ҳар бир банди уч мисралик анчайин мураккаб шеърий шакл – терцинада ижод қилинган. Абдулла Орипов эътирофича, “...терцинада уч қатор баравар келаверади. Лекин уч қатор баравар бўлгани билан қофиялар занжир бўлиб, бир-бири билан боғланиб кетаверади. Шарқ мумтоз адабиётидаги аруз вазнининг бузилиши қанчалик сакта бўлса, бу ерда терцинанинг бузилиши ҳам шеърий жинойтга айланиб кетиши мумкин”. Қуйидаги фикр эса, таржимоннинг қанчалик заҳматли меҳнатни амалга оширганини ҳис этиш имконини беради: “Асарда агар бир сатрнинг иккинчиси билан қофияси бузилса, шу иморат таг-туғи билан нураб кетади. Занжир узилади! Мен бу билан катта бир ишни бажардим, деб айтишни хоҳламайман. Лекин воқеликка объектив баҳо беришим керак”.

Бадият – бу, биринчи навбатда, бекиёс рамз ва тимсоллар дунёси, оҳорли образлар олами демакдир. Ҳар икки асар рамз ва тимсолларга бой. Энг эътиборли жихати, улар бу жихатдан ҳам бир-бирини зинҳор такрорламайди.

Ердаги умримнинг ярмини юриб,
Зулмат водийсида адашиб қолдим.
Боксам, бир ўрмонга кетибман кириб.

“Илоҳий комедия” ана шу мисралар билан бошланади. Бу асарда бош образ Дантенинг ўзи. Унинг ўрмонда адашиб қолишида Италиянинг ўша давр ижтимоий-сиёсий муҳитига ишора бор. Умуман олганда, асарда ўрмон – бу биз яшаб турган ҳаёт, яъни фоний дунё рамзи ўлароқ намоён бўлади. Данте ҳаётда шу қадар адашдимки, бундан кўра ажал ҳам яхши эди дейди:

Дахшатларга тўла ўрмон эди у,
Эсдан чиқаролмай неча йил толдим
Хатто ажал ундан туюлгай эзгу.

Баланд тоғдан тушиб келар экан, шоир олдидан қоплон, арслон ва кашқир чиқиб, йўлини тўсади. Бу уч ҳайвон – асарда нафс рамзи сифатида келган. Қоплон – сохтакорлик ва сотқинлик тимсоли бўлса, арслон – мағрурлик ва зўравонлик; кашқир эса, очкўзлик ва такаббурлик рамзларидир.

Зулматда қолган Дантенинг қаршисидан устози Вергилий чиқади ва уни бу қоронғиликдан олиб чиқажагини, Дўзах ва Аросатдан олиб ўтажагини, Жаннатга эса Беатриче орқали етишишини айтади.

Асарда Вергилий – йўлбошчи, пир тимсоли. У ўз шогирдини Жаннатга эришиши учун зарур бўлган босқичлардан олиб ўтишини таъкидлайди. Беатриче эса – илоҳий ишқ рамзи. Алишер Навоийнинг “Лайли ва Мажнун” достонида Мажнун Лайлининг тимсолида Аллоҳнинг васлига интилади, бу йўлда турли босқичларни босиб ўтади. Шундан келиб чиқиб, Дантенинг мухаббатини ҳам икки томонлама изоҳлаш мумкин. Биринчиси, мажозий ишқ бўлиб, Данте ҳаётда чиндан ҳам Беатричени севади ва унинг ўлиmidан каттик изтиробга тушади. Иккинчиси, илоҳий ишқ бўлиб, у Беатриче тимсолида Аллоҳнинг васлини мушоҳада этади. Асардаги доиралар рамзи эса, бизнингча, инсонларнинг дунё ҳаётида қилган ёмонликларига кўра жойлаштирилишини англатади. Яъни доиралар – бу даражалар кетма-кетлигидир.

“Жаннатга йўл” достонидаги рамзлар ва тимсоллар, табиийки, ўзига хос; “Илоҳий комедия”дагига ўхшамайди. Асардаги Тарозибон – инсонларни эзгуликка чорлаш тимсоли. Диний-маърифий манбаларда охиратда гуноҳу савоблар мезонга, яъни тарозига солиниши зикр этилади, бироқ айнан тарозибон ҳақида сўз юритилмайди. Бадий асар бўлгани учун ҳам “Жаннатга йўл”да бундай тимсолнинг қўлланиши ўринли. Асарда тарозибон хатто кимнинг жойи жаннатда, қай бирикини дўзахда, яна қайсиси аросатда эканини ҳам эълон қилади. Жумладан, Ўзга одам Тарозибонга титраб яқинлашар экан, унга нисбатан мана бундай ҳукм янграйди:

Бу ёққа тур. Исминг нима? Хожати ҳам йўқ.
Тамға босиб қўйган экан сенга Оллоҳим
Сенинг жойинг аросатда. Кўнглинг бўлсин тўқ.

Ўзга одам – умрини бесамар ўтказаётган, на ўзига, на жамиятга наф етказадиган кимсалар тимсоли. Табиийки, унинг қилмиши одамийликка ёт. Асарда унга исм қўйилмагани сабаби ҳам шунда. Ўзга одам – ана шу номнинг ўзиёқ бу тоифадагилар устидан чиқарилган поэтик хулоса.

Хур киз – вафосизлик тимсоли. У инсон нима учун яратилганини, аёл зотининг зиммасида қандай масъулият борлигини англамай ўтган. Она томонидан айтилган мана бу мисралар фикримизни тасдиқлайди:

Ха, Хур кизнинг у дунёси қорадир бутун,
У қисматга бўй бермаган, қисмат бунга ёв
Бегонадан хуфя совға олгани учун
Бўғиб кетган буни бир кун бўлажак куёв.

“Бегонадан хуфя совға олиш” – унаштирилган қизнинг бундай қилмиши Шарқона удумга ҳилоф. Шунинг учун ҳам асарнинг бу қаҳрамонига мана бундай баҳо берилади: “у дунёси қора”.

“Илоҳий комедия” ва “Жаннатга йўл” асарларидаги рамз ва тимсоллар ўзига хос. Уларда ўхшаш жиҳатлар бўлмаса-да, ҳар бири ўзига хос чуқур маъно-мазмунга эга. Ҳар икки асардаги бу рамз ва тимсоллар юксак бадииятни таъминлашга хизмат қилган.

“Илоҳий комедия” ва “Жаннатга йўл” асарларида айрим муштарак жиҳатлар ҳам бор. Авваламбор, ҳар иккаласида воқеа-ҳодисалар охиратда юз беради. Данте ўз дунёқарашидан келиб чиқиб, буюк шахсларнинг Дўзах, Аросат ёки Жаннатдаги ҳаётини тасвирлайди. У христианлик мезонларига таянган ҳолда Шарқ мутафаккирларидан Ибн Сино, Ибн Рушд каби буюк сиймолар ва яна Цезар, Афлотун, Сукрот, Демокрит, Гераклит, Гишпокрот каби улуғ шахсларни Дўзахнинг биринчи доирасида яъни христиан динига мансуб бўлмаган шахслар жойлаштириладиган доирада тасвирлайди.

Абдулла Орипов эса Ўзга одамни Аросатда, йигитни Дўзахда, ота-онасини Жаннатда тасвирлайди. Бунда у мезон сифатида Қуръони карим ва ҳадиси шарифга таянади. Икки ижодкор ёндашувидаги бу тафовут, биринчи навбатда, уларнинг дунёқараши, эътиқоди билан боғлиқ. Иккинчидан, Шарқ ва Ғарб менталитети ҳам бунда ўз сўзини айтган, дейиш мумкин.

Яна бир муштарак жиҳати, иккала асарнинг ҳам бош ғояси инсон ва унинг моҳиятини англаш экани билан белгиланади. Улардан келиб чиқадиган хулоса: одам болалари умрини беҳуда ишларга сарфламаслиги, дунё ва охиратини обод қилиш ҳақида қайғуриши

зарур. “Жаннатга йўл” достонида ушбу муаммо талқини тамомила ўзига хос. Жумладан, асарда тасвирланишича, бир мўйсафид чол етти марта ҳажга борган, бор-йўғи бир мартагина отасини сенсирагани учун унинг аслида савоб саналган бу амали қабул бўлмаган. Шоир бу орқали инсон ҳар қанча савоб ишларни қилмасин, ота-онасини ҳурмат қилиб, уларнинг розилигини топмаса, унинг амали беҳуда кетиши ҳақидаги машҳур ҳадиси шариф мазмунига ишора қилади. Асардаги Ўзга одам қисмати аянчли: у на гуноҳ ва на савобга қўл урган. Аросатга тушиши сабаби шунда. Зеро, одам болалари ўзга жонзотлардан ақлу тафаккури билан ажралиб туради. Шу боис у азиз умрини имкон даражасида эзгу амалларга сарфламоғи керак – бу образ замирига сингдирилган маъно, муаллифнинг бадий нияти – ана шу.

Жаннатга киришига икки пайса етмаган Йигит образида ҳам ибратланиш зарур бўлган жиҳатлар талайгина. Жумладан, у бировга ёмонлик қилмаган бўлса ҳам, тамагир, товламачи, текинхўр инсонларни кўра билиб туриб, уларни йўлдан қайтармаган. Бундай лоқайдлик, табиийки, жазосиз қолмаган. Инсон – яралмишлар афзали. Шу боис у умрнинг ҳар бир лаҳзасини эзгуликка сафарбар этиши зарур. Бу эса, ўз навбатида, уни икки дунёда азизу мукаррам этади – Йигит қисматидан муаллиф чиқарган поэтик хулоса ана шундай.

Бир қария ётар эди менинг ёнимда,
Ўғли унинг тепасига қўйди улкан тош.
Бироқ бир кун иблис кирди ўғил қонига,
Ўғил бир кун таъмасини айлаб қўйди фош:
Қабр тошда ўзин исми ёзилмай қолмиш,
Сангтарошни олиб келди бир кун у нокас
Ва ўз исмин ўйдирди ҳам, бу савоб эмиш,
Йўқ бу савоб аталмагай, манманлик, холос.

Ота қабрига тош қўйгач, сангтарошни олиб келиб, ўз исмини ўйиб ёзган ўғил хусусида ёзар экан, муаллиф “унинг қонига иблис киргач, у таъмасини фош этгани; бу савоб эмас, манманлик” экани хусусидаги бадий ҳукми чиқаради. Унинг бу тошни кўрган инсонлар фалончи азамат қўйдирган экан дейишини исташи, отасини эмас, ўз обрўсини ўйлаши ҳақидаги мисралар ўқувчини чуқур мушоҳада юритишга чорлайди. Шоир Ота номидан, кўряпсанми, инсон зоти манманлиги йўлида ҳатто ўлимдан ҳам фойдаланади, деган бадий умумлашма чиқаради.

Қабристондан ўтиб қолган бирорта кимса
Ҳашаматли мармар тошни кўриб қолган он,
О, бу тошни қўйган фалон азамат деса,
Ота эмас, ўз обрўсин билган у инсон.

Юқоридаги мулоҳазалардан хулоса қилиш мумкинки, Данте Алигъерининг “Илоҳий комедия” ва Абдулла Ориповнинг “Жаннатга йўл” асарлари том маънода мураккаб ва зиддиятли жараён – ўзликни англаш йўлининг ўзига хос бадий талқини ўлароқ ижод этилган. Мавзу бир қадар яқин бўлишига қарамай, қўлланган рамз ва тимсоллар моҳияти, поэтик талқин, муаллифлар бадий нияти ва ижодий услуб нуктаи назаридан бу икки асар бир-биридан кескин фарқ қилади. Бу икки буюк бадийят обидасини ҳар жиҳатдан мукаммал қиёсий ўрганиш адабиётшунослигимизнинг галдаги вазифаларидандир.

Адабиётлар

1. Давлатова А. Абдулла Орипов шеъриятида поэтик тафаккур тадрижи. Филол. фан. док-ри.... дисс. – Т., 2022;
2. Комилов Н. Тафаккур қарвонлари. – Т., Sharq, 2011.
3. Орипов А. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик. – Т., Адабиёт ва санъат, 2001.
4. Орипов А. Адолат кўзгуси. – Т., Адолат, 2003.
5. Орипов А. Эҳтиёж фарзанди. – Т., Ёш гвардия нашриёти, 1988.
6. Саидов У. Шарқ ва Ғарб: маданиятлар туташган манзиллар. – Т. Янги аср авлоди, 2009.
7. Саидов У. Данте-юрист. – Т. Адолат, 2011.